

Оксана Кирильчук

СИНЕРГЕТИЧНИЙ АСПЕКТ МОВНОГО РЕЛЯТИВІЗМУ В УМОВАХ ПОВСЯКДЕННЯ

У статті йдеться про синергетичний аспект впливу мовного релятивізму на формування рідномовного надбання в процесі розвитку навичок риторично-культурного мовлення особистості. Сьогодні доволі актуальними є проблеми розкриття внутрішніх механізмів походження мови і культури, виникнення мовної різноманітності та мовного релятивізму. Мова – це надзвичайно важливий компонент культури, що є і засобом комунікації між людьми, й інструментом творення культури.

Теоретичні основи явища мовного релятивізму зацікавлюють трудності вивчення чужих культур. Між народами з різними культурами виникають проблеми взаєморозуміння. Адже кожна культура, поряд з універсальними, витворює свої, притаманні тільки цій культурі, поняття й закріплює їх у відповідній лексиці. При передачі цих понять іншомовними словами часто виникає концептуальна похибка, суть якої полягає в підміні змісту поняття.

Робиться застереження і щодо негативного впливу суржиків та виникнення бар'єрів мовленнєвого взаєморозуміння в умовах повсякдення.

Ключові слова: синергетичний аспект, мовний релятивізм, мовне середовище, мовленнєве взаєморозуміння, суржик.

Мовно-культурний фактор відіграє вирішальну роль у становленні національної держави. Розширення функцій української мови, відродження україномовних середовищ належить до головних стратегічних завдань державного суверенітету. Те, що мова надзвичайно важливий компонент культури, що вона не є лише засобом комунікації між людьми, а також інструментом творення культури, визнається всіма. Зараз стали вельми актуальними проблеми розкриття внутрішніх механізмів походження як мови, так і культури, виникнення мовної різноманітності та мовного релятивізму.

Аналіз джерельної бази свідчить, що в культурі тісно пов'язані всі її структури й механізми. Руїнація одних відбивається на функціонуванні інших. Відновлення цінного досвіду наукової думки, що спрямована на формування в особистості ефективно комунікативної діяльності, ми добираємо в роботах М. Жуйкової, Л. Масенко, А. Свідзинського, О. Селіванової, О. Потебні, О. Яшенкової та ін. Надзвичайно чутливим індикатором розкладу культури є мова, яка проти волі самих мовців виявляє з ве-

ликою об'єктивністю реальний стан повсякдення в суспільстві.

Ознакою літературної мови є свідоме культивування норми, хоч нормативність й уніфікованість літературної мови є також відносними, адже вона динамічна система, що має механізми збагачення, поповнення, розвитку. Рідна мова, як правило, засвоєна з дитинства, за умови, коли індивід залишається в рідному мовному середовищі, стає, безумовно, найприроднішою і найзрозумілішою для нього. Із притаманною йому стислістю про це сказав великий фізик Ервін Шрьодінгер: «Рідна мова кожного є немовби підігнаною одежею, і не можна почувати себе цілком вільно, коли не одразу можеш дібрати потрібне слово і його доводиться замінити іншим» [5, с. 165]. Утім, потреба відшукати й ужити єдине, найточніше в конкретному контексті чи ситуації слово є органічною і гострою для кожної особистості. Бо мова – це безмежний океан, і бездоганне її знання – проблема великої складності.

Отже, наполегливе вивчення рідної мови протягом усього життя й, очевидно, оволодіння нею як першою в ранньому віці – оптимальний шлях до розвитку мовної особистості. Що ж до чужих мов, то їх вивчення слід рекомендувати після закінчення опанування граматики та основним лексичним фондом рідної мови. Не слід боятися чужих мов, їх вивчення сприяє розвитку асоціативного мислення, глибокому розумінню семантики, загальному розширенню понятійної сфери людини. Зіставлення мовних фактів своєї та чужої мови настільки корисне, що можна висловити таке загальне твердження: вивчення чужих мов значно поглиблює знання рідної [5, с. 166].

Своє бачення питання вивчення мови викладе й О. Потебня: розвиваючи проблему мовного релятивізму та шляхи найефективнішого оволодіння рідною культурою, він застерігає від модного захоплення вивченням багатьох чужих мов без нагальної практичної потреби. Він уважає розумовий прогрес особистості на основі рідної мови, глибоке оволодіння нею значно суттєвішим досягненням, аніж засвоєння кількох чужих мов. «Людина, – пише вчений,

– яка говорить двома мовами, переходячи від одної до другої, змінює разом з тим характер і напрям течії своєї думки, притому так, що зусилля її волі лише змінюють колію її думки, а на подальшу течію думки впливають лише опосередковано. І навпаки, якщо дві чи кілька мов достатньо звичні для мовця, то разом із зміною змісту думка мимоволі звертається до тої чи іншої мови» (цит. за [4, с. 38]).

Вивчення теоретичних основ проблеми дає змогу стверджувати, що явище мовного релятивізму породжує труднощі вивчення чужих культур. Між народами з різними культурами воно виявляє нетривіальність проблеми взаєморозуміння. Кожна культура, поряд з універсальними, витворює свої, притаманні тільки їй, поняття й закріплює їх у відповідній лексиці. При передаванні цих понять іншомовними словами часто виникає, так би мовити, концептуальна похибка, суть якої полягає в підміні змісту поняття. Так, наприклад, навіть необхідне в кожній мові слово родинності «мати» при докладному аналізі виявляється нееквівалентним для носіїв української та російської свідомості: відповідні слова утворюють похідні з різними конотаціями (порівняймо вживані в російській мові *мамаша, мамка, маман, мамуля, матушка*, змістове навантаження яких не може бути точно виражене українськими словами), навіть основні репрезентанти слів *мати* і *мать* виявляються за змістом не цілком еквівалентними [5, с. 168].

Тут слід ураховувати якнайретельніше пізнання мови, яке потребує глибокого вивчення певної культури. З цього приводу Е. Сепір висловлюється так: «Мова стає дедалі ціннішим орієнтиром при науковому дослідженні конкретної культури. В певному сенсі набір культурних моделей цивілізації індексується у мові. Наївно думати, ніби можна зрозуміти суттєві контури культури без опертя на мовний символізм, який робить ці контури значимими і зрозумілими для членів соціуму. Мова є провідником по соціальній дійсності. Люди живуть не тільки в об'єктивному світі і не лише у світі соціальної діяльності, як зазвичай уявляють, а значною мірою знаходяться під владою конкретної мови, яка стала засобом вираження для їх соціуму. Ми бачимо, чуємо і будуємо весь наш чуттєвий досвід саме так, а не інакше значною мірою тому, що мовні звичаї нашого соціуму спонукають до вибору певної інтерпретації» (цит. за [5, с. 170]).

У контексті нашого дослідження заслуговує на увагу стаття М. Жуйкової, у якій здійснено аналіз різних пар похідних слів із близьким

змістом. Тому наведемо приклад: *громадянин – гражданин, запросити – пригласить, свято – праздник, немовля – грудной ребенок, злидні – нужда, їдальня – столовая, лікарня – больница, злочин – преступление, зрозуміти – понять, подружжя – супруги, рушник – полотенце*. Цікаво відзначити, що в багатьох випадках внутрішня форма українських лексем орієнтована на важливішу ознаку поняття, ніж це спостерігається у відповідного російського слова: *зрозуміти* («осягнути розумом») та *понять* («прийняти», «взяти»), *запросити* («висловити прохання») та *пригласить* («здійснити щось за допомогою голосу»). У статті наголошується на руйнівному впливі російської мови на український менталітет: «Оскільки справедлива теза, що кожний етнос за довгий шлях свого розвитку створює свою, самобутню мову, яка передає новим членам соціуму закладене у ній світобачення, то слід прийняти і висновки з неї: необхідно ставитися до мови як до найвищої національної цінності, розуміючи, що за руйнацією мови неминуче прийде й руйнація національної свідомості. Якщо характерне українське *Марусю мама попросила допомогти* замінюється в мовленні жаргонним російським *Машку маман припахала*, то йдеться вже не про багатство мовних можливостей, а про зубожіння душі й девальвацію моральних цінностей» [2, с. 12].

Аналізуючи такі підходи, ми пересвідчуємося, що, сприймаючи мовлення особистості, можна швидко зрозуміти особливості її світобачення, а також рівень інтелектуального розвитку. Ми повністю підтримуємо думку російського філолога А. Крисіна, який констатує «огрублення мовлення», поширення мату в усіх сферах суспільства, зокрема й серед інтелігенції, дітей, жінок, підлітків, загалом «надзвичайно високий рівень агресивності у мовній поведінці людей». «Усне мовлення характеризується такими рисами, як жорсткість в оцінці поведінки співрозмовника, вкрай негативна експресивність при обговоренні того, з чим незгідний мовець, збуджений, незрідка ворожий тон мовлення». Не випадково спілкування, що заходить у глухий кут, визначають фразеологізмом «вони говорять різними мовами». Тож робимо висновок, що «всі ці особливості сучасної усної мови – наслідок негативних процесів, що відбуваються у позамовній дійсності; вони тісно пов'язані із загальними деструктивними явищами в галузі культури та моральності» (цит. за [5, с. 173]).

Поширення непристойних слів спостерігається нині досить часто в повсякденному українському мовленні, яке втратило свою традиційну доброзичливість, увічливість та безпри-

кладний добрий гумор. Дослідник Ю. Левін, аналізуючи це явище, добре розуміє, що непристойна лексика використовується не лише за лайки, її основне призначення – висловити певне ставлення мовця до явищ дійсності. Від кількох коренів утворена величезна кількість похідних слів, очевидно, теж непристойних за формою, так що мовець спроможний, майже не виходячи за її межі, описати доволі широке коло явищ, аж до устрою і способу функціонування (автор пише, що він сам був свідком того, як старшина армії пояснив будову і дію затвору гвинтівки за допомогою похідних лише від одного непристойного кореня) [6, с. 436].

Мовна проблема має два головні аспекти, які в сучасній дійсності виявляються певною мірою антагоністичними. Творці незалежної української держави наголошують, і, мабуть, абсолютно правильно і законно, на необхідності вільного функціонування української мови як державної в усіх сферах життя й на всій території України. Однак мало звертається уваги на те, що тим самим загострюється проблема охорони української мови від внутрішнього розкладу, зумовленого саме таким бурхливим її поширенням.

Справедливо зауважує швейцарський політолог Урс Альтерматт, що «для багатьох європейців сьогодні набагато важливішими від релігії є мова і культура, які в європейських національних державах становлять ключові сфери й принципові розпізнавальні ознаки. Хоча державно-політичні кордони скрізь жодною мірою не збігаються з культурно-мовними, практика більшості національних держав орієнтована на те, щоб створити гомогенну мовну культуру на спільній державній території» (цит. за [4, с. 9]).

Проблема негативного впливу огрубленого та зубожілого сучасного російського мовлення на українську мову широкопланово обґрунтовується в ще одній змістовній і незмінно актуальній статті М. Жуєвської – «Чи потрібна українцям «русскаяязычная» мова?» [1]. Аналізуються механізми й наслідки переродження російської мови, яка під нищівним тиском тоталітарного режиму перетворилася на мову «советську», чи, за влучним визначенням авторки, на «русскаяязычную». Остання характеризується послабленням деяких важливих комунікативних властивостей, деформацією семантики багатьох слів, порушенням синтаксичних зв'язків, що призводить до руйнації в мовленні логічних структур.

Негативно впливає на формування культури особистості в умовах повсякдення вживання в мовленні суржику. Він на сьогодні виконує

абсурдну роль: викидає з ужитку правильні, питомі українські слова, замінюючи їх іншими. Дуже часто в повсякденному спілкуванні чуємо, як безглуздо замінюються такі слова, як *людина, жінка, дитина, дівчина, хлопець, дідусь, теща, ні, ходімо, добре, вагітність, смачний, полуниця* (і далі чи не весь основний лексичний фонд української мови) на – *человек, женщина, ребёнок, девочка, мальчик, дедушка, теща, да, нет, пошли (пойдём), харашо, беременность, вкусный, клубника* тощо.

Володіння суржигом передбачає наявність у мовленні особистості штучно і неприродно поєднаних елементів двох або кількох мов, що й порушує норми літературної мови. Суржик переважно має пейоративне забарвлення – як негативне явище мовного функціонування, крайній вияв інтерференції. Б. Антоненко-Давидович саме так і описував це явище: «Недобре, коли людина, не знаючи гаразд української чи російської мови або тої й тої, плутає обидві ці мови, перемішує їхні слова, відмінює слова однієї мови за вимогами другої, бере якийсь притаманний саме цій мові вислів і живосилом тягне його в іншу мову, оминаючи традиції класичної літератури і живу народну мову. Так створюється народний покруч, чи, як кажуть у нас, на Україні, суржик» (цит. за [3, с. 37]).

Багато науковців та дослідників вважають суржик територіальним діалектом. Однак, зважаючи на природу пристосування до рідного діалекту слів «престижної» в місті або в засобах масової інформації мови, це явище не може отримувати статус діалекту. В. Труб розглядає його як форму підлеглої мови, що є результатом малоусвідомленої спроби мовця наблизитися до опанування першої домінуючої мови [3, с. 52]. Загалом дослідник розглядає суржик як форму просторіччя. Безперечно, мотивація виникнення суржику є саме такою, однак постає питання стосовно наявності в нього параметрів окремої форми мови. Як видається, суржик є формою міксації двох споріднених мов, подібним до піджину, і результатом згаданого вище ціннісного конфлікту. О. Тараненко в енциклопедії «Українська мова» також кваліфікує суржик як форму просторіччя, підтримуючи думку автора статті «Суржик» К. Ленець [3, с. 47].

Чинниками стійкості суржику є: 1) здатність до наслідування, котра виявляється в перемиканні мовних кодів (пристосування мови села під мову міста) з метою підвищити статус власного «обличчя»; 2) адаптивні властивості людини (приїхавши до міста, людина прагне якнайшвидшої соціальної адаптації, що позначається й на мовленні); 3) устрій, культура мов-

лення сім'ї, яка передається від батьків до дітей; 4) мовна ситуація в країні й мовна політика держави. Деякі сучасні дослідники пов'язують суржик із проблемою деструкції особистості, духовною деградацією, зведенням мислення до примітиву, однак такі думки потребують доведення шляхом психологічних, а може, і психіатричних досліджень і видаються тенденційними й заангажованими.

Суржик псує мову, але не лише мову, а й тих, хто його використовує замість мови. Він заважає здійснювати комунікативну функцію. Суржикомовна людина не здатна сформулювати й висловити нетривіальну думку тою мірою, якою ця людина інфікована суржиком. Наведемо практичний приклад, проаналізувавши виступ представника Міністерства освіти, котрий доповідав про організацію з'їзду вчителів. Ця особа, як їй здавалося, висловлювалася українською літературною мовою. Але чи була то правильна українська мова, якщо містила такі «перли»: *асвіт'яни, праграма, правести, арганізація, педагогічний, багата* (у значенні *багато*), *запазичили, адназначна, необхідна* (?). І так говорив педагог, а як тоді говоритимуть його учні? Хто *акає* – говорить по-українськи з російським акцентом. Засвоївши російську мову, певна частина мовців в Україні переносить російську вимову й на українську. Цьому сприяла система освіти, яка не забезпечувала глибоких знань рідної мови. Фізично знищивши авангард української інтелігенції у 1930-х роках, окупаційна влада обсаджувала провідні посади на ниві освіти й культури людьми напівграмотними, котрі не могли навчити покоління правильної мови. Доволі часто в середовищі сучасних українознавців подибуємо «акання» або «екання». Так, деякі фахівці-мовознавці вимовляють *факультет, університет, кабінет* [1, с. 10]. У цих людей коло думок залишається вузьким. Чи можуть вони сприйняти, скажімо, слово *доводити* в розумінні «будувати логічне доведення»? Ні, бо для них це – «йдучи, супроводжувати когось до якогось місця» або «спричинятися до певного стану». Тому для передавання значення «будувати логічне доведення» обирають слово *доказувати*, хоч основне його значення – «закінчувати щось говорити».

Слід урахувати також позицію американської соціолінгвістки Л. Біланюк, яка цілком слушно наголошує на тому, що для деяких українців «суржик – рідна мова, мова їхніх батьків, прищеплена у дитинстві, носіями якої є переважно урбанізовані мешканці села» (цит. за [5, с. 342]). Тим самим підкреслено, що формування суржику з наведених вище мотивів є озна-

кою першого покоління; наступне ж покоління лише наслідує мову батьків без якоїсь соціальної мотивації. На цьому етапі суржик не можна кваліфікувати як різновид піджини. Можливо, він є особливою піджинізованою мовою, яка не має статусу мови й не відривається від мови-джерела. На жаль, шляхами поширення суржику є ЗМІ, література й мистецтво, де він може застосовуватися як засіб створення комічного ефекту, іронії, стилізації мовлення персонажів тощо. Викорінення наслідування поганих зразків мовлення є складником освітніх і виховних програм. Але це не скасовує потреби вивчення суржику мовознавцями як феномену, оскільки встановлення механізму, мотивації та виявів цього явища уможливить його усунення з мовленнєвої практики етносу.

Особливу увагу звернімо й на поширене вживання непристойних виразів, у яких особливо виразно акумульоване гостро негативне ставлення до всього на світі. Чітке пояснення йому дає такий анекдот: «Комунізм не можна побудувати без діамату, істмату і просто мату» [3, с. 29]. У 1960-х роках мат завойовував російську інтелігенцію, котра, підкоряючись дивній моді, буквально розучували зразки цієї лексики та її можливих комбінацій, влаштувала «конкурси» на краще матюкання. Україна, звичайно, відставала тут від «сусіда». У нас подібне явище активізувалося в 1990-ті роки, а сьогодні непристойна лексика поширена навіть серед жінок та дітей. Тому подеколи виникає враження, що такі мовці зовсім далекі від понять порядності, інтелігентності, риторичності.

Отже, пересвідчуємося, що всі сприйнятті людиною мовні зразки осідають у її пам'яті, закорінюються в підсвідомості. Звичайно, вони закріплюються свідомістю не самі собою, не ізолювано, а через певне оточення, яке спричиняє ті чи ті конотації, тобто слова й моделі обростають додатковим змістом. Мовне надбання радикально впливає на характер мислення людини й розширює її можливості. Хоч, безумовно, і в ситуації майже повної відсутності захисту й підтримки українська культура все ж розвивається і структурується, маючи вже чималі здобутки і в тих сферах, де традиційно була слабше представлена, зокрема в популярних міських жанрах. Очевидно, рано чи пізно вона зуміє вийти із зони відчуження й тоді швидко заволодіє своєю територією, тому що людям таки властиво тягнутися до свого, навіть коли їх довго від цього відчували.

Література

1. Жуйкова М. Чи потрібна українцям «русскоязычная» мова? / М. Жуйкова // Розбудова держави. – 1995. – № 3. – С. 15–18.
2. Жуйкова М. Як говоритимуть наші нащадки: українською мовою чи «малоросійським наріччям»? / М. Жуйкова // Державність. – 1995. – № 2. – С. 11–13.
3. Масенко Л. Між мовою і язиком / Л. Т. Масенко. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 135 с.
4. Масенко Л. (У)мовна (У)країна / Л. Т. Масенко. – К. : Темпора, 2007. – 87 с.
5. Свідзинський А. Синергетична концепція культури / А. В. Свідзинський. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – 695 с.
6. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підруч. / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.

Oksana Kirilchuk

SYNERGISTIC ASPECT OF LINGUISTIC RELATIVISM IN THE CONTEXT OF EVERYDAY LIFE

The article deals with the impact of synergistic aspects of linguistic relativism on the formation of linguistic heritage of the native language during the formation of rhetorical and cultural skills. The problems of revealing the inner mechanisms of both language and culture origin are becoming more and more popular nowadays as well as the emergence of linguistic diversity and linguistic relativism. Language is an extremely important component of any culture, it is a means of communication among people and a tool of culture creation. The theoretical basis of the problem of the phenomenon of linguistic relativism induces the study of foreign cultures. It identifies the issue of mutual understanding among nations of different cultures. Every culture along with conventional ones, works out its own notions which belong to the peculiar culture and fix them in the appropriate vocabulary.

If these concepts are foreign words, a conceptual error may occur and its essence is in the substitution of the notion. The attention is focused on the negative impact of language cliché and on a sudden appearance of misunderstanding in term of everyday life.

Keywords: *synergetic aspects, linguistic relativism, language environment, speech understanding, language cliché.*

Oksana Kirilchuk

СИНЕРГЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ЯЗЫКОВОГО РЕЛЯТИВИЗМА В УСЛОВИЯХ ПОВСЕДНЕВНОГО ОБЩЕНИЯ

В статье рассказывается о синергетическом аспекте влияния языкового релятивизма на формирование языкового богатства родного языка в процессе развития навыков риторически-культурной речи личности. Сейчас стали весьма актуальными проблемы раскрытия внутренних механизмов происхождения языка и культуры, возникновение языкового разнообразия и языкового релятивизма. Язык является чрезвычайно важным компонентом культуры: он и средство коммуникации между людьми, и инструмент созидания культуры. Теоретические основы явления языкового релятивизма фиксируют трудности изучения чужих культур.

Между народами с различными культурами неизбежны проблемы взаимопонимания. Каждая культура, наряду с универсальными, творит свои, присущие только ей, понятия и закрепляет их в соответствующей лексике. При передаче этих понятий иноязычными словами часто возникает концептуальная ошибка, суть которой состоит в подмене содержания понятия.

Акцентируется также на негативном влиянии суржика и возникновении барьера в языковом взаимопонимании в условиях обыденного бытия.

Ключевые слова: *синергетический аспект, языковой релятивизм, языковое окружение, языковое взаимопонимание, суржик.*

Надійшла до редакції 21.04.2015 р.

